

KOSMOPOLITES ILI KOSMOANTHROPOS? PROPITIVANJE EDUKACIJSKIH POTREBA KOZMOPOLITSKOG DRUŠTVA

Marin Beroš¹

Primljen: 5. 4. 2023.
Prihvaćen: 30. 1. 2025.

Kozmopolitska ideja razvijala se više od dva tisućljeća, što objašnjava bogatstvo i raznolikost učenja unutar njezine tradicije. Od izvorno etičke ideje filozofskog podrijetla, današnji kozmopolitizam razvio se i kao kulturni odabir te kao politički i pravni koncept koji zagovara uspostavu demokratske vladavine svijetom. Dominantni oblik današnjeg kozmopolitskog promišljanja upravo je ovog političkog predznaka, a za njegov je inicijalni razvoj presudan bio doprinos Immanuela Kanta u eseju Prema vječnom miru. Iako je njegov utjecaj bio značajan, suvremeni politički kozmopolitizam često zanemaruje cjelinu Kantova djela. Kako bismo ispravili taj propust, ovaj rad nastoji ukazati na povezanost Kantovih i Rousseauovih razmišljanja, ne samo u političkim djelima nego i u onima s edukacijskom tematikom. Završno će se usporediti njihov utjecaj na suvremene autore koji se bave kozmopolitskom edukacijom, s ciljem dokazivanja da kozmopolitika nije jedini put ka uspostavi kozmopolitskog društva.

Ključne riječi: kozmopolitizam; kozmopolitska edukacija; kozmopolitika; Immanuel Kant; Jean-Jacques Rousseau

1. Globalizacija i suvremeni kozmopolitizam*

Ako je ranije u nas postojala i najmanja sumnja, 2020. godina bila je dosad najsnažniji pokazatelj prisutnosti društvenog fenomena pozna-

¹ Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Pula, Stankovićeve 17, 52100 Pula, Hrvatska; mberos@pilar.hr; <https://orcid.org/0000-0002-3389-9919>

* Rad je nastao u sklopu Erasmus+ projekta HEVET – *Highlighting European Values in the Educational Thought* koji se tijekom tri akademske godine (od jeseni 2021.) u obliku Jean Monnet modula provodio na Fakultetu odgojnih i obrazovnih znanosti Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli.

tog kao globalizacija – dugotrajnog i postupnog »smanjivanja« našeg svijeta, uzrokovanog djelovanjem različitih sila poput gospodarstva, tehnologije, razvoja prometa, a u novije vrijeme i zaraznih bolesti. Iako je u prvoj četvrtini 21. stoljeća sve više osjećamo, globalizacija nije novi fenomen. Neki autori, poput Immanuela Wallersteina, smatraju da se globalizacijske promjene ne mogu razumjeti odvojeno od povijesnog razvoja svjetskog kapitalističkog sustava (Wallerstein, 1986). On pojavu tog sustava smješta u 16. stoljeće u zapadnu Europu, u vrijeme u kojem je tek mala početna prednost u akumulaciji kapitala u završnoj fazi feudalizma u državama poput Engleske, Nizozemske i Francuske potakla proces postupne ekspanzije koja će dovesti do jedinstvene globalne mreže trgovinskih razmjena. Drugi pak autori, poput Andrea Gundera Franka, početak globalizacije smještaju znatno ranije, tvrdeći kako je cijela ljudska povijest zapravo povijest globalizacije, odnosno procesa međusobnog približavanja ljudi (Frank, 1998).

U akademskim krugovima pojam globalizacije dobiva zamah početkom osamdesetih godina 20. stoljeća, osobito zahvaljujući radu sociologa Rolanda Robertsona koji se prvi opsežnije počeo baviti tom temom. Njegova je i jedna od prvih definicija globalizacije kao »ideje koja se odnosi na smanjivanje svijeta, ali i na jačanje svijesti o svijetu kao cjelini« (Milardović, 1999, 36). Uz to, Robertson je za razvoj globalizacijske teorije značajan i zato što je uveo pojam *glocalizacija*, kojim opisuje paradoksalan učinak globalizacije na lokalne zajednice. U tom procesu sve više ljudi danas živi u zajednicama koje nadilaze nekadašnje granice, što je nekoć bilo moguće samo privilegiranim klasama poput trgovaca ili učenjaka. Premda je Robertsonova definicija prilično široka i uspješno zahvaća bit ovih promjena, ona ne ukazuje na njihovu raznolikost. U cilju njene nadopune trebali bismo spomenuti kako se pojam 'globalizacija' danas koristi kao sinonim za nekoliko ne uvijek nužno povezanih društvenih pojava: od ekonomske globalizacije, čiji je utjecaj možda i najviše primjetan, preko političke i kulturne, sve do tehnološke globalizacije. Kao takva, globalizacija ne predstavlja samo jedan proces, već je ona složeni sustav procesa, ponekad i međusobno proturječnih djelovanja. Ipak, treba spomenuti kako je pojam 'globalizacija' postao sve prisutniji čak i u javnim raspravama tijekom 1990-ih, što ukazuje na to da se radi o nečem većem od prolazne »akademske

mode«. Popularnost termina ukazuje na raširenu intuiciju da su društveni odnosi našeg vremena poprimili sasvim novu karakteristiku.

Za našu temu važno je primijetiti kako je usporedo s razvojem globalizacijske teorije došlo i do oživljavanja interesa za filozofsku ideju kozmopolitizma. Štoviše, moglo bi se čak reći kako je interes u posljednjih trideset godina veći nego tijekom cjelokupne ljudske povijesti – prava kozmopolitska renesansa! Čini se da se paralelni interes za globalizaciju i kozmopolitizam razvio ponajviše iz razloga što su teoretičari koji su promišljali o učincima globalizacije uvidjeli potrebu da se na filozofski način odgovori na nova pitanja koje nam globalna ljudska povezanost nameće.

Kozmopolitizam, naravno, nije novovjekovna ideja. Njegove začinke možemo prepoznati već u antičkoj filozofiji, primjerice kod knižara Diogena, koji se prvi deklarirao kao kozmopolit odnosno »građanin svijeta« (Diogen Laertije, 1979, VI 63). Iako je njegov iskaz bio izraz prijezira prema zakonima *polisa* koji ga je prognao, značajno je utjecao na kasniju stoičku filozofsku školu koja je ideji kozmopolitizma dala novo značenje. Čini se da je Krizip taj koji oblikuje doktrinu kozmopolitizma. Prema tom učenju, sva ljudska bića, kao i bogovi, dijele zajedničko građanstvo, utemeljeno na posjedovanju uma koji je ključan za razumijevanje prirodnog zakona (Schofield, 1999). Zahvaljujući tom zajedništvu ljudi u umu, javlja se ideja o tome da bismo na druge trebali gledati s naklonošću. Takvo razmišljanje bilo je radikalno za doba koje je u potpunosti ovisilo o odnosima između gospodara i robova. Kasniji razvoj stoičke škole prilagodio je ovu primarno etičku ideju političkim zahtjevima svoga vremena. Tako u kasnoj, rimskoj stoi, zajedništvo svih ljudi na osnovi njihove racionalnosti postupno pod utjecajem autora kao što je Ciceron prelazi u *ius gentium* odnosno zakon kojem se podvrgavaju svi podanici Rimskog Carstva. Ipak, usprkos novopronađenoj političkoj svrsi, etička ideja zajedništva svih ljudi nije oslabila ili nestala, nego je, spojivši se sa židovskom mistikom, imala duboki utjecaj na religiju u nastajanju – kršćanstvo.

Nakon početnog razvoja dolazi do svojevrsnog srednjovjekovnog »zaborava« kozmopolitizma koji je trajao sve do 18. stoljeća. Naravno, i u tom vremenskom razdoblju bilo je učenja koja su utjecala na razvoj kozmopolitizma, poput humanističkih tendencija renesansne filozofije u djelima Erazma Rotterdamskog ili Pica della Mirandole, kao

i daljnjeg razvoja ideje prirodnog zakona, što se može uočiti u djelima pripadnika salamanške škole ili pak Huga Grotiusa. No, moglo bi se reći kako se tek u doba prosvjetiteljstva značajnije obnavlja interes za ideju kozmopolitizma. U tom turbulentnom razdoblju povijesti Europe pojavljuje se sasvim nova esejistička vrsta – prijedlozi za uspostavu trajnog mira među narodima. Od niza pacifističkih projekata najslavniji je, a istovremeno i najutjecajniji, onaj kojega je Immanuel Kant iznio u spisu *Prema vječnom miru: filozofski nacrt* (Kant, 1795/2000). Treba također spomenuti kako ovo nije jedini tekst u kojemu se Kant bavi kozmopolitizmom. U *Metafizici čudoređa* (Kant, 1797/1999) u odjeljku o javnom pravu, on zagovara kozmopolitsko pravo i to kao pravo koje se po svojim svojstvima razlikuje kako od građanskog, tako i od međunarodnog prava, dok u *Ideji opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva* kozmopolitsko stanje povezuje s povijesnom svrhovitošću koja vodi napretku ljudske vrste (Kant, 1784/2000). Iz postavki iznesenih u tim radovima postaje jasno kako u Kanta kozmopolitizam dobiva jedno sasvim novo obličje. On ideji kozmopolitizma uz dotadašnju moralnu dimenziju daje i pravnu, te posljedično i političku dimenziju, čime je svakako uspio potaknuti razvoj političkog vida kozmopolitizma. Upravo on u naše vrijeme preuzima primat nad drugim pogledima na kozmopolitizam.

2. Kozmopolitika

Zašto je u suvremenom razdoblju politički aspekt kozmopolitizma nadvladao ostale njegove dimenzije? Vrijeme u kojem se ponovno počinje promišljati kozmopolitizam podudara se s povijesnim promjenama koje su dovele do raspada Sovjetskog Saveza i Istočnog bloka. Iako se najavljujani »kraj povijesti«, u kojem liberalna demokracija i kapitalizam odnose konačnu pobjedu, nije ostvario, prijelaz iz bipolarne u unipolarnu strukturu svjetske politike probudio je nadu u mogućnost da bi globalizirani svijet mogao uistinu biti miroljubiv i demokratičan. Ideja kozmopolitizma počinje stjecati sve veći politički značaj. Brojni znanstvenici, predstavnici civilnog društva, pa i vlade počinju »glasno sanjati« uspostavu nove faze političkog razvoja našeg svijeta – fazu svjetske demokracije.

Taj smjer razvoja dobiva naziv *kozmpolitika*, a njegov je cilj uspostava projekta demokratske vladavine svijetom. Neki od najistaknutijih suvremenih zagovaratelja kozmpolitike su Daniele Archibugi (2003), David Held (2010) pa čak i Jürgen Habermas (2008). Riječ je o izrazito plodnom području istraživanja koje spaja filozofiju, politologiju, teoriju prava i međunarodne odnose. Ključna pitanja koje se postavljaju u okviru kozmpolitike glase: postoji li, zahvaljujući sve jačoj globalizaciji i povezanoj kozmpolitizaciji društva, osnova za uspostavu kozmpolitičke političke zajednice? Jesu li tehnološka poboljšanja u komunikaciji, prometu i međunarodnoj trgovini uspjela stvoriti materijalnu osnovu za globalno društvo? Ako već postoji nešto poput globalnog društva, je li unutar njega osjećaj solidarnosti dovoljno jak da pruži temelj za izgradnju ne međunarodne, nego uistinu svjetske institucije?

Unatoč entuzijazmu zagovaratelja, kozmpolitika i dalje ostaje projekt s utopijskim obilježjima – ne samo zbog ograničene razvijenosti globalnog društva nego i zbog nedostatka povjerenja u postojeće modele demokracije. Stoga autori poput Helda (2004) i Archibugija (2008) pozivaju na preispitivanje teorije demokracije te predlažu institucionalno restrukturiranje organizacija poput Ujedinjenih naroda, kako bi one djelovale u skladu s demokratskim načelima. Demokratske procedure i transparentni mehanizmi odlučivanja trebali bi prožimati globalne ekonomske i političke sustave. Tek tada bi pojedinci mogli djelovati kao istinski građani svijeta, pozivajući na odgovornost institucije koje utječu na njihove živote – što danas, u svijetu ograničenom nacionalnim okvirima, nije prisutno.

Ako bismo tražili ishodišnu točku suvremene kozmpolitike, doći ćemo do prethodno spomenutih političkih spisa Immanuela Kanta. Njegova razmišljanja ne samo da predstavljaju prekretnicu u dotadašnjim kozmpolitičkim promišljanjima – s obzirom na to da je Kant bio prvi filozof koji je promišljao kozmpolitizam iz etičke perspektive te na tim temeljima postavljena načela primijenio na aktualna pitanja međunarodnih odnosa – nego i jasno naznačuje problem s kojim se kozmpolitizam i danas suočava:

»Najveći problem za ljudsku vrstu, na čije rješenje priroda nagoni čovjeka, jest uspostava građanskog društva kojim će se upravljati prema općem pravu.« (Kant, 2000, 22)

Nažalost, zbog usmjerenja na uspostavu globalnog građanskog društva, kao što to čini suvremena kozmopolitika, Kantovo promišljanje kozmopolitizma ostalo je nepotpuno. Ovakav ograničeni pogled utječe i na suvremeni kozmopolitizam čineći ga dehumaniziranim, što sigurno nije bila Kantova namjera. Za Kanta je kozmopolitizam predstavljao puno više od političke doktrine – on je bio moralni kompas koji vodi prema sustavu u kojemu svi prirodom urođeni potencijali ljudske vrste mogu biti u potpunosti razvijeni.

3. Kant i Rousseau – početne točke kozmopolitske edukacije

Kako bismo bolje razumjeli trenutnu dominaciju političkog nad drugim vidovima kozmopolitizma te predložili potrebu za drukčijim sagledavanjem suvremene ideje kozmopolitizma, usporedit ćemo tekstove dvaju značajnih prosvjetiteljskih mislitelja – Immanuela Kanta i Jean-Jacquesa Rousseaua. Legendarna je anegdota prema kojoj je jedina popodnevna šetnja koju je pedantni Kant propustio ona kada se zadubio u čitanje Rousseauova djela *Émile*. Rousseauov utjecaj na Kanta nemoguće je poreći. Treća formulacija Kantova kategoričkog imperativa, poznata i kao formulacija o kraljevstvu svrha, podsjeća na Rousseauova razmatranja o općoj volji u *Društvenom ugovoru*. Štoviše, Kantov dug Rousseauu može se vidjeti i u njegovoj moralnoj psihologiji, razmišljanjima o konjunkturalnoj povijesti, kao i u djelima vezanima uz uspostavu globalnog pravnog poretka.

Iako obojicu možemo smatrati autentičnim predstavnicima prosvjetiteljstva, ova su dva filozofa zapravo zapanjujuće različita – kako u razmišljanjima, tako i u životnim okolnostima. Rousseau je svojim djelima i ponašanjem često prkosio uvriježenim običajima francuskog društva, što je rezultiralo burnim privatnim životom. Osim u filozofiji, okušao se i u književnosti, glazbenoj teoriji pa i operi. Njegova su djela nastajala, prema njegovim riječima, u bljeskovima inspiracije i, premda značajna, često im nedostaje teorijska sustavnost. Njegove autobiografske *Ispovijesti* (Rousseau, 1782/1999), napisane pred kraj života, otkrivaju detalje o njegovim nekonvencionalnim ljubavnim vezama, kompleksnom odnosu prema religiji i njegovom složenom karakteru koji ga je dovodio u sukobe s pripadnicima intelektualnih krugova. Sve je to utjecalo na osporavanje Rousseauova djela, a on umire ogorčen.

Immanuel Kant bio je njegova sušta suprotnost. Iznimno sustavan i analitičan, svoja je tri temeljna pitanja – što mogu znati, što trebam činiti i čemu se mogu nadati? – izložio kroz tri kritike koje su pokušale dati odgovor na cjelinu koju čini čovjek i njegov život. Sustavnost je bila primjetna i u njegovu privatnom životu. Bio je profesor na sveučilištu u Königsbergu, svom rodnom gradu koji gotovo nikad nije napuštao. Neobično je stoga da je svojom razradom kozmopolitiskog prava postavio temelje modernom razumijevanju kozmopolitizma – ideje koja je najснаžnije prihvaćena upravo među svjetskim putnicima.

Dodatnu zanimljivost predstavlja njihovo različito shvaćanje slobode. Kant je slobodu uzdignuo do jedinog urođenog prava pojedinca, čime je postao jedan od oslonaca liberalizma. S druge strane, Rousseau se zauzimao za »opću volju« zajednice koja pojedinca može »prisiliti da bude slobodan«, čime se svrstava u komunitarističku tradiciju. Kant je i glavni oslonac suvremenog, političkog vida kozmopolitizma, dok se Rousseaua češće povezuje s romantizmom i nacionalizmom, osobito u usporedbi s autorima poput Johanna Gottfrieda Herdera ili kasnijeg Giuseppea Mazzinija. Dobro je poznata njegova osuda kozmopolita koju je iznio u ženevskoj verziji *Društvenog ugovora*: »koji se hvale, dokazujući svoju ljubav prema domovini, ljubavlju prema ljudskom rodu, da vole čitav svijet kako bi imali prava ne voljeti nikoga« (Rousseau, 1993, 56).

Ipak, unatoč ovim razlikama, Kant i Rousseau dijele i neke sličnosti. Obojica su u svome mišljenju pokazivala interes za napredak (koji prvenstveno vide kao moralni napredak) čovjeka i čovječanstva u cjelini, što je bila i jedna od osnovnih odlika prosvjetiteljstva. Uz isticanje važnosti moralnog razvoja, zalažu se i za uspostavu političkog poretka koji bi taj razvoj omogućio. Kako bi postigli taj cilj, oba autora pokazivala su interes za prijedloge o uspostavi trajnog mira među narodima.

Rousseau i Kant nisu usamljeni primjeri u svojim esejističkim prijedlozima za uspostavu miroljubivih međunarodnih odnosa. Turbulentno 18. stoljeće svjedočilo je pravom procvatu ideja o trajnom miru. Uz filozofe, tim pitanjem bavili su se i državnici, svećenici te drugi učeni ljudi. Imena poput Johna Bellersa, opata Saint-Pierrea, kralja Jamesa III., kardinala Gulia Alberonija ili Pierrea Andréa Gargaza možda nisu poznata široj filozofskoj javnosti, no njihovi su prijedlozi bili važni za

razvoj tema koje svoj vrhunac doživljavaju upravo u Kantovim i Rousseauovim djelima.

Jean-Jacques Rousseau danas je poznatiji po svome teorijskom djelu *Društveni ugovor*, nego po svojim prijedlozima za uspostavu trajnog mira. Priča o nastajanju toga djela vezana je uz razdoblje koje je proveo u l'Hermitageu, osamljenom imanju blizu Montmorencyja, koje je 1756. godine dobio na korištenje od Madame d'Épinay. U to je vrijeme Rousseau već bio autor značajnih djela poput *Rasprave o znanostima i umjetnosti*, *Rasprave o podrijetlu nejednakosti* i *O političkoj ekonomiji*. Tijekom šest godina u Montmorencyju nastat će njegova najvažnija djela – *Julija ili nova Eloiza*, *Društveni ugovor* i *Emil ili o odgoju*. To je razdoblje značajno i zbog toga što je jedan od njegovih prvih projekata u tom vremenu bilo organiziranje ostavštine opata Saint-Pierrea. Kako navodi Grace Roosevelt (1990) u djelu *Reading Rousseau in the Nuclear Age*, Rousseaua je tom zadatku privuklo nekoliko elemenata. S jedne strane, to je bila intelektualna znatiželja prema Saint-Pierreovu bogatom opusu, a s druge simpatija prema autoru koji je, baš poput Rousseaua, bio svojevrsni izopćenik iz tadašnjih intelektualnih krugova. Kod Rousseaua su tome doprinijeli njegovi često konfrontacijski stavovi prema društvenom poretku, dok su Saint-Pierrova djela, posebice ona o trajnom miru, bila ismijavana kao krajnje utopijska. Ipak, unatoč najboljim namjerama, Rousseau je naposljetku odustao od zadatka organiziranja i vrednovanja Saint-Pierreove ostavštine. Taj zadatak ostavlja po strani, završivši tek nekoliko komentara na Saint-Pierrova djela.

Rousseau je reevaluaciju Saint-Pierrova projekta iznio u dva eseja – *Izvod iz projekta trajnog mira* i *Kritika projekta trajnog mira* – koji predstavljaju neobičnu mješavinu pogleda ova dva autora (Aksu, 2008). Nema jasne tematske podjele između izvoda i kritike; već prvi esej iznosi određene kritike Saint-Pierrova projekta, dok je drugi, unatoč naslovu, znatno manje kritičan. Rousseau polazi od iste temeljne pretpostavke – da među narodima vlada prirodno stanje, što rezultira »ratom svih protiv svijua«, koji predstavlja najveću prijetnju čovječanstvu i njegovu razvoju. Saint-Pierre i Rousseau slažu se da je nužno iskorijeniti rat, kao i oko načina na koji bi se to trebalo učiniti. Rješenja koje nude jest hobbesovsko – uspostava nadnacionalnog suverena s ovlastima prisile. Gledano iz perspektive suvremene teorije međunarodnih odnosa, riječ je o stajalištu bliskom »realističkom« pristupu,

koji smatra da su moć i njeno posjedovanje ključni u međunarodnim odnosima.

Immanuel Kant, međutim, polazi drukčijim putem u svom znamenitom eseju *Prema vječnom miru* (Kant, 2000). Premda su njegova političko-pravna djela dugo bila percipirana kao »manja« u usporedbi s *Kritikama*, novije interpretacije, poput one Pauline Kleingeld, tvrde da je upravo ovaj esej, koji je Kant napisao pred kraj svoga života, kulminacija njegovih promišljanja o etici i pravu (Kleingeld, 2012). Bilo da prihvaćamo to stajalište ili ne, neosporno je da se ovaj spis o međunarodnim odnosima ne može analizirati odvojeno od Kantove teorije kozmopolitskog prava i njegove moralne filozofije. Kantova vizija je, kako uočava David Heater, izrazito holistička (Heater, 2002). Za Kanta je samo postojanje države sredstvo kojim se jamči najveća moguća sloboda pojedinca, koju smatra jedinim urođenim pravom. Međudržavni antagonizmi moraju se ograničiti kako bi ljudski potencijali mogli biti razvijeni. Bez reda među državama, stalne pripreme za rat iscrpljuju državne resurse. Štoviše, stanje rata potiče neprijateljske stavove prema pripadnicima drugih država te tako kvare moralni karakter ljudi. Za Kanta je vanjski pravni poredak toliko važan da on smatra da čak i unutarnje uređenje države ovisi o njemu – lokalna pravda ovisi o međunarodnoj pravdi, što zahtijeva uspostavu pravno uređenog međunarodnog sustava koji će je omogućiti.

Svoj prijedlog u *Prema vječnom miru* (Kant, 2000) Kant razrađuje obliku šest preliminarnih članaka koji opisuju težnju smanjivanja mogućnosti rata, ali njihovo ispunjavanje samo po sebi ne može uspostaviti trajni mir, te tri određujuća članka čije ispunjavanje može uspostaviti trajni mir. Šest preliminarnih članaka po svom sadržaju nalikuju mnogim drugim mirovnim planovima iz 18. stoljeća. Oni su zabrana privremenih mirovnih ugovora, koji služe samo za planiranje budućih ratnih pohoda; zabrana aneksije jedne države od druge; ukidanje stajaćih vojski; zabrana zaduživanja države zbog vanjskih poslova; zabrana miješanja jedne države u unutarnje poslove druge; te skup ograničenja u vođenju rata, čije provođenje onemogućuje djelovanje koje bi u budućnosti poticalo nepovjerenje i činilo mir nemogućim. Ovaj niz prijedloga zapravo ne propituje međunarodni sustav koji je uspostavljen Vestfalskim mirom, nego upravo zagovara načelo suverenosti, odnosno nemiješanja u unutarnje poslove koje je on uspostavio. No, kao što je

ranije rečeno, ovih šest članaka samo su negativni okvir koji državama zabranjuje određena postupanja; oni sami nisu dovoljni kako bi spriječili države u međusobnom ratovanju.

Kako bi se uspostavio međunarodni red za postizanje istinskog trajnog mira, Kant nudi tri definitivna članka. Prvi od njih je da svaka država mora imati republikanski građanski ustav. U republikanskom ustavnom uređenju narod koji odlučuje hoće li biti rata isti je onaj koji će platiti njegovu cijenu, bilo u novčanom obliku (kroz poreze i druga davanja), bilo pak u krvi. Republikanske države će stoga biti vrlo oprezne pri objavi rata i radije će prihvaćati pregovore nego odlazak u rat. Čini se kako Kant vjeruje da kada su države vođene prema željama naroda, njihov vlastiti interes je pružiti trajnu osnovu za miroljubive odnose među državama. Ova primjedba, doduše drukčije formulirana – da demokratske države nisu sklone svoje nesuglasice s drugim demokratskim državama rješavati ratom – još uvijek ima određenu vrijednost u suvremenoj teoriji međunarodnih odnosa.

Drugi definitivni članak tvrdi kako pravo naroda treba biti zasnovano na federalizmu slobodnih država. Već u *Metafizici čudoređa* Kant tvrdi kako su države prisiljene napustiti prirodno stanje u kojem se nalaze u odnosu jedne na druge te stupiti u savez država (Kant, 1999). Takav savez bi morao biti dobrovoljna koalicija država, a ne federacija koja bi bila nerazgrađiva. Stoga Kant drži da je ovakva tvorevina tek analogna, a ne ekvivalentna državi koju su stvorili građani, s obzirom na to da je svaka pojedinačna građanska država nerazgrađiva. Zbog toga što bi federacija stalnih država zahtijevala da one budu pod prisilom javnog prava, Kant uviđa da bi se države tome usprotivile kao predaji njihovih suverenih moći te prihvaća stav o dobrovoljnoj koaliciji država u kojoj svaka država ima pravo odstupiti iz saveza. Ovo je ujedno glavna razlika između Rousseauova i drugih ranijih prijedloga, koji su federacijski, te Kantova konfederacijskog.

Treći definitivni članak zagovara kozmopolitsko pravo opće gostoljubivosti. Također u *Metafizici čudoređa*, pod odjeljkom o javnom pravu, Kant uvodi novinu koju naziva *ius cosmopoliticum*. Prema njemu, pojedinci mogu stupati u odnose s državama kojih oni sami nisu članovi, kao i s drugim pojedincima koji jesu članovi drugih država. Na taj način ih se smatra građanima univerzalne države ljudskih bića s korespondirajućim pravima građana svijeta. Ipak, Kantovo zagovaranje

kozmpolitskih prava ograničeno je na pravo opće gostoljubivosti. Ono omogućuje svakom pojedincu prolazak i boravak u tuđoj zemlji bez neprijateljstava, kao i pravo na započinjanje trgovine. Ono što ovo pravo ne omogućava je naseljavanje, u čemu se odražava Kantov kritički pogled na europsku kolonizaciju Novog svijeta. On osuđuje ugnjetavanje i iskorištavanje domorodaca zbog nejednakosti u odnosu te naseljavanje dozvoljava samo putem svjesnog ugovora koji nije nastao pod prisilom. Čak i zemlju koja se čini praznom mogu koristiti pastirski ili lovački narodi te je se ne može zaposjesti bez njihove suglasnosti.

Kantov prijedlog imao je znatno dalekosežnije posljedice od Rousseauova, te kroz njega i Saint-Pierrova. Kao što smo već spominjali, Kantovo zagovaranje dobrovoljnog saveza, odnosno konfederacije država imalo je veliki utjecaj na utemeljitelje prve globalne međunarodne političke organizacije, Lige naroda. Ona pak nije imala dugu i uspješnu povijest, ali tome sigurno nije kriv konceptualni ustroj koji je predložio Immanuel Kant. Ligu naroda je nakon Drugog svjetskog rata zamijenila organizacija Ujedinjeni narodi za koju bi skeptici možda mogli reći da održava svjetski mir s ništa boljim uspjehom. Ipak, sama činjenica da postoji međunarodni forum na kojem različite države mogu raspravljati o globalnim pitanjima, kao i da postoje određeni mehanizmi za prevladavanje političkih kriza kako među državama članicama tako i unutar njih, svakako je korak prema trajnom miru.

Iako Kant i njegova razmišljanja predstavljaju značajan, ako ne i odlučujući utjecaj na moderni politički kozmopolitizam, njegov rad na edukacijskim aspektima kozmopolitizma je teško zanemarivan (Cavallar, 2015). Zapravo, to i nije neobično, jer iako je izvršio utjecaj na edukacijske mislitelje kao što su Pestalozzi i Herbart, Kant nije nikad objavio sustavno djelo o toj temi. Djelo *O pedagogiji* je kompendij koji je sastavio Kantov bivši student F. T. Rink iz Kantovih zabilješki za predavanja o toj temi tijekom nekoliko godina (Kant, 2003).

Kao što smo ranije naznačili, Rousseau nije utjecao na Kanta samo sa svojim (kozmo)političkim radovima nego je izvršio i snažan utjecaj na njega s didaktičkim romanom *Emil ili o odgoju* (Rousseau, 1979). No, to je sasvim razumljivo budući da je *Emil* predstavljao nešto sasvim novo u povijesti edukacije. Već u *Raspravi o podrijetlu i osnovama nejednakosti među ljudima*, ali i u *Društvenom ugovoru* Rousseau je ustvrdio kako je čovjek po prirodi dobro biće, no da je društvo to koje

ga vlastitim snagama kvari (Rousseau, 2012). Stoga je glavni cilj njegova edukacijskog projekta iznesenog u *Emilu* bilo opravdanje koncepta »prirodnog čovjeka«. Njegov roman namjeravao je pokazati kako je moguće odgojiti autonomnog pojedinca, čak i u korumpiranom društvu u kojem živimo. Namjeravao je to učiniti kroz »negativnu edukaciju«, koja se ne sastoji u podučavanju vrline ili znanja, nego u čuvanju srca mladih od poroka i njihovih umova od zabluda. Naravno, Rousseau je svjestan kako je takva edukacija dugoročno neodrživa te ju u adolescenciji zamjenjuje pozitivan odgoj. Tek tada Rousseauov prirodni čovjek, njegov *Émile*, ulazi u moralni svijet ljudi i razvija *amour-propre* – odnosno ljubav prema sebi koja nastaje kada sebe procjenjujemo u odnosu na druge i očekujemo od njih odobravanje. Rousseau drži kako razvitak *amour-propre* nužno vodi do sukoba među ljudima te da je uzrok korupcije i poroka koji prevladavaju u modernom društvu. Njegovo rješenje je kroz odgoj što dulje sprječavanje razvoja ovog destruktivnog sebeljublja i zadržavanje na njegovom prirodnijem obliku koje naziva *amour de soi*.

Rousseau nije bio romantičar, što je oznaka koja mu se često nameće s obzirom na to da je podržavao koncept prirodnog čovjeka kao opoziciju civiliziranom čovjeku. No, sam Rousseau nije imao nikakvu želju da se čovječanstvo vrati u prirodno stanje prije uspostave društvenog ugovora. On je bio revolucionar, ne reacionar. Htio je promijeniti svijet, a kako bi to učinio, odabrao je edukaciju kao najbolje moguće oružje. Stoga se čini kako njegov primarni edukacijski cilj nije bio da se stvaraju dobri građani, nego prvenstveno dobri (prirodni?) ljudi.

Nastavno na ovo razmišljanje, je li moguće da je naše shvaćanje kozmopolitske edukacije u potpunosti pogrešno? Koristimo li je tek kao instrument kako bismo stvorili građane za uspostavu kozmopolitskog društva? Bismo li trebali biti više zainteresirani za stvaranje kozmo-ljudi, a ne kozmo-građana? Ignorirajući ove aspekte učenja Kanta i Rousseaua dolazimo u opasnost izgradnje kozmopolitičkog društva koje neće biti sanjano područje slobode, nego najtiraniskija moguća država, koja će svojim opsegom obuhvaćati cijelu planetu.

4. Neka suvremena razmatranja kozmopolitske edukacije

Premda u suvremenom kozmopolitizmu prevladava njegov politički vid, ne može se reći kako je njegov edukacijski vid u potpunosti zanemaren. Jedna od glavnih predstavnica suvremenog kozmopolitizma koja često razmatra i edukacijsku tematiku je Martha Nussbaum, čija se razmišljanja nadovezuju na stoička, etička viđenja kozmopolitizma. Dapače, njene stavove mogli bismo čak smjestiti u strogu varijantu etičkog kozmopolitizma, prema kojoj bi naše dužnosti prema drugima bile podjednako podijeljene među svim ljudskim bićima. Nussbaum je čak mišljenja kako je ovo »normalan« način razmatranja naših dužnosti prema drugima, s obzirom na to da djeca u ranom odgoju prvo uče brinuti za svako živo biće, a tek onda za one koji su na neki način povezani s nama, bilo da je tu riječ o obitelji, prijateljima ili sugrađanima (Nussbaum, 2002). Vodeći se razmišljanjima stoičkog filozofa Hijerokla koji je zamišljao naše dužnosti kao koncentrične krugove koji se šire, Nussbaum tvrdi kako naš krug dužnosti kreće sa svijetom i tek se kroz naš životni razvoj smanjuje.

Ipak, ona smatra kako ova stroga stoička koncepcija građana svijeta ne traži od nas da se odreknemo naših lokalnih identifikacija, s obzirom na to da one predstavljaju veliko bogatstvo u našim životima. Ona tvrdi da stoici predlažu da »zamišljamo sebe ne kao oslobođene od lokalnih povezanosti, nego okružene nizom koncentričnih krugova« (Nussbaum, 2002, 9). Oni se šire od unutarnjeg kruga u čijem se središtu nalazimo, preko vanjskih krugova zasnovanih na obitelji, lokalnim grupama, naciji, prema uključivanju cijelog čovječanstva. Stoga Nussbaum tvrdi da će »naš zadatak kao građana svijeta biti 'povući crte nekako prema centru'« (Nussbaum, 2002, 9). Štoviše, prema njenom mišljenju u konceptu kozmopolitizma nema ništa kontradiktorno vezano uz lokalne i osobne identifikacije, s jedne strane, i kozmopolitskog naglaska na čovječanstvo kao cjelinu.

U razvoju ovakvog oblika etičkog kozmopolitizma Nussbaum pridaje veliku važnost edukaciji. Ona zaključuje svoj esej *Patriotism and Cosmopolitanism*, koji je krajem devedesetih predstavljao ključni rad za obnavljanje filozofskog interesa za ideju kozmopolitizma, s četiri argumenta za premještanje fokusa unutar nacionalnih kurikuluma s građanskog odgoja na kozmopolitsku edukaciju. Kao prvo, kroz kozmopolitsku edukaciju učimo više o sebi samima. Drugo, živimo u po-

vezanom svijetu koji zahtjeva veću međunarodnu suradnju. Treće, trebamo prepoznati da imamo moralne dužnosti prema ostatku svijeta, te četvrto, moralne dužnosti se ne zaustavljaju na nacionalnim granicama.

Nussbaum se u svojem istraživanju kozmopolitizma temi kozmopolitske edukacije periodično vraćala. Knjiga *Cultivating Humanity* predstavlja jedno od tih »vraćanja« koje se ne udaljava značajno od misli zacrtanih u *Patriotism and Cosmopolitanism*, ali ih na određeni način proširuje s nizom konkretnih edukacijskih prijedloga prvenstveno za visokoškolski sustav SAD-a (Nussbaum, 1997). I ovdje svoje razmatranje počinje sa stavom kako briga za druge počinje s lokalnim, odnosno s nama bliskima. Da bismo postigli brigu za cjelinu svijeta potrebno je naći instrumente koji bi »produžili« naše jake emocije prema bližnjima i našu sposobnost da se uživimo u poziciju onog drugog. Naravno, taj instrument pronalazi u edukaciji.

Nussbaum drži kako edukacija za svjetsko građanstvo treba započeti rano. Čim djeci u njihovom djetinjstvu počnemo pričati priče, možemo im pričati o drugim zemljama i o drugim narodima. Građanin svijeta mora razviti suosjećanje za druge, odnosno sklonost za razumijevanje udaljenih kultura, kao i etničkih, rasnih i vjerskih manjina unutar svoje kulture. Budući da suosjećanje sadrži misaonu komponentu, ono se može naučiti, ono može biti predmetom edukacije. Nussbaum tako tvrdi da je kozmopolitska edukacija blisko povezana sa sokratovskim istraživanjem kojem je cilj spoznati samog sebe, odnosno proučiti vlastiti život. Kako bismo postali članovi u svjetskoj zajednici, nužna je volja da se sumnja u ispravnost vlastita puta te spremnost na ulazak u kritičku raspravu o našim etičkim i političkim odabirima. Tek s istančanom razmjenom iskustava i argumenta, sudionici tih i takvih rasprava polako preuzimaju sposobnost razlikovati unutar vlastitih tradicija ono što je lokalno i ograničeno od onog što bi moglo biti preporučeno kao norma za druge, ono što je arbitrarno i neopravdano od onog što bi moglo biti opravdano i razložno. Nussbaum drži kako je ipak legitimno da građani svijeta više pažnje posvećuju vlastitoj regiji i njenoj povijesti, s obzirom na to da je to sfera u kojoj će najčešće djelovati. U odnosu na ranija razmišljanja, Nussbaum u *Cultivating Humanity* prihvaća manje strogi kozmopolitski stav i tvrdi kako bismo uistinu bili u zabludi ako bismo težili tome da svojim učenicima damo podjednako znanje povijesti i svih kultura.

Drugi suvremeni autor koji na sličan način pokazuje interes za kozmopolitsku edukaciju je David T. Hansen. On svoj edukacijski pristup gradi na shvaćanju kozmopolitizma kao ljudske sposobnosti za umsku otvorenost prema širem svijetu, ali u isto vrijeme i bivanjem lojalnim lokalnim pitanjima, vezama i vrijednostima (Hansen, 2011). Njegova razmatranja nastavljaju tradiciju filozofije odgoja koje je začetnik John Dewey. Hansen smatra iznimno važnim suodnos između demokracije i edukacije. Kozmopolitsku edukaciju opisuje kao orijentaciju koja može pomoći učiteljima da odgovore na situacije i izazove koji su im nametnuti zahvaljujući sve više globaliziranom svijetu. No, Hansen odmah napominje i kako je svjesnost o širem svijetu uvijek bila dijelom učiteljeva iskustva.

Hansen se slaže kako kozmopolitizam kao takav ne nudi gotova rješenja za probleme suvremenog čovječanstva, ali nudi novi način razmišljanja, pogleda na svijet i djelovanja. Stoga navodi kako su njegove vrline trovsne – 1) kozmopolitizam je prilagodljiv, postoje različiti oblici *grassroots* kozmopolitizma u svijetu; 2) kozmopolitizam je dugotrajan, on nije pomodna ideja, dapače moglo bi se reći kako je izdržao test vremena; 3) kozmopolitizam predstavlja nadu; iako je edukacijski rad diljem svijeta pod pritiskom kratkotrajnih, strateških interesa, kozmopolitska orijentacija može pomoći učiteljima da odgovore na zahtjeve suvremenog *ethosa*, a da pritom ostanu vjerni svom vlastitom kreativnom pozivu.

U svojem razmatranju kozmopolitske edukacije Hansen se često koristi sintagmom ‘kozmpolitska prizma’, koju shvaća kao orijentaciju prema svijetu koja mijenja našu perspektivu. Bitno je napomenuti da kroz kozmopolitsku prizmu mi učimo od drugih odnosno nije riječ o pukoj toleranciji različitih kultura i obrazaca mišljenja. Hansen ukazuje na to da čak i osoba koja je proputovala svijetom može posjedovati najuskogrudnije poglede na svijet. Stoga, kozmopolitska edukacija ne bi smjela isključiti putovanja iz svog programa, no naglasak pritom ne bi trebao biti na fizičko putovanje, nego na intelektualno, etičko i estetičko putovanje.

Hansenova središnja teza u *The Teacher & the World* zapravo tvrdi kako kozmopolitska edukacija pomaže ljudima da se sve više približe, ali da ostanu razdvojeni. Na prvi pogled, ovo zvuči kao besmislica, namjerna proturječnost. No, to je samo stilska figura s kojom Hansen želi

privući pažnju na stvarna stanja u suvremenom edukacijskom procesu. Prema njegovim riječima, u školskom životu učitelj i učenici tijekom godine puno uče jedni o drugima i jedni od drugih. Oni međusobno uče i o svojim interesima, osobnostima, sklonostima, navikama, nadama... Na ovaj način oni tijekom vremena postaju bliskiji jedni drugima, ali se također i udaljuju jedni od drugih kroz sve dublje prepoznavanje onoga što svakog od njih čini različitom osobom. Ova bliskost ne proizlazi iz urušavanja različitosti nego iz njihove izoštrene pojave. Istovremeno se učitelj i učenici sve više međusobno »udaljavaju« kroz tijek učenja i različita iskustva koja u njemu doživljavaju – zajedno s njihovom blizinom koja se razvija kroz edukacijsku avanturu koja je ponekad krivudava, ali je stvarna, vitalna i dinamična.

U konačnici, Hansen zaključuje kako su demokratske ideje i strukture više bile rezultat negoli preduvjet za kozmopolitske načine života. Ukazuje na to kako su se tijekom tisućljeća kozmopolitske orijentacije javljale kroz svakodnevne interakcije, a ne putem nekih velikih političkih ili pravnih proglašenja »odozgo«, baš kao što čine i danas. Ipak, uspostava kozmopolitskih institucija može održati ovaj inicijalni kozmopolitski impuls te ga posljedično i proširiti. Ali kako bismo došli do te situacije, potreban nam je edukacijski rad na »osnovnoj razini« koji može produbiti tu reflektivnu otvorenost ljudi prema svijetu.

Konačno, razmatranja o suvremenom pogledu na kozmopolitsku edukaciju trebali bismo zaključiti s pogledima koje je Cavallar iznio istražujući Kantovu edukacijsku misao (Cavallar, 2015). Kao što je ranije navedeno, Kant je uistinu sveprisutan u suvremenim kozmopolitskim diskursima. Prema široko prihvaćenoj pretpostavci, Kantova filozofija je ključ ili glavni izvor mnoštva suvremenih kozmopolitskih teorija koje često prepoznajemo pod nazivom »novi kozmopolitizam«. Cavallar (2015) tvrdi kako je ova interpretacija uglavnom neutemeljena – postoje neka preklapanja, ali Kant se razlikuje u pristupu.

U svojim esejima *Prema vječnom miru* i *Ideji opće povijesti s gledišta svjetskog građanstva* Kant razmatra kozmopolitizam s pozicije najvišeg političkog dobra (Kant, 2000). Za puno razumijevanje Kantova kozmopolitizma nužno je reći nešto i o druga dva najviša dobra koja su povezana s budućnošću čovječanstva. Prvo od njih je uspostava globalne etičke zajednice kao najvišeg moralnog dobra. Kant u *Osnovama metafizike čudoređa* tvrdi da sva racionalna bića, nevezano za

njihovu rasu, predstavljaju svrhe po sebi i samozakonodavni su članovi općeg kraljevstva svrha (Kant, 2003). Ova etička zajednica uključuje cijelu ljudsku rasu i različita je od ideje političke zajednice. Kraljevstvo svrha je opća republika zasnovana na zakonima vrline. Kako samo svemoguće i sveprisutno biće može osigurati najviše dobro, harmoniju moralnosti i zaslužene sreće, ova zajednica ima Boga za svog osnivača. Bog i ljudi zajednički teže postići ovaj cilj: ljudi promovirajući i pripremajući ovu etičku zajednicu, a Bog kao jamac njenog ispunjenja. Budući da cilj ovakve zajednice nije moralno savršenstvo pojedinca nego potpuno jedinstvo ljudske rase prema zakonima vrline, ova dužnost da se promovira zajednica je drukčija od drugih dužnosti. Kant tvrdi kako je ovo dužnost *sui generis*, ne od ljudi prema ljudima, nego od ljudske rase prema samoj sebi. Konačno, Cavallar (2015) tvrdi kako u Kantovu kozmopolitizmu postoji treće, najviše istinsko dobro, koje se podudara s kraljevstvom Božjim.

Postoji razlika između etičke zajednice s jedne strane, te transcendentnog kraljevstva Božjeg u kojem su priroda i moralnost u harmoniji s druge, s obzirom na to da je ono nemoguće postići na Zemlji. Cavallar (2015) tvrdi kako, usprkos nekim sekularnim interpretacijama, Kant nikad nije odbacio ovu distinkciju. To dvoje se ne može ujediniti, oni su samo slabo povezani jedan s drugim, jer je etička zajednica osmišljena da promovira i održi moralnost te stoga se suprotstavi zlu, a ne da učini, prema Kantovom mišljenju, nužnu vezu između moralnosti i pripadajuće mu sreće, što čini kraljevstvo Božje. Prema ovoj interpretaciji, i pravna i moralna zajednica samo su preliminarni koraci prema pravom, religijskom cilju svjetske povijesti, koji se nalazi s one strane povijesti. Kant izražava nadu da će se prava vjera, prirodno oblikovana modelom kršćanstva onoga vremena, proširiti kroz svijet na takav način da će nevidljivo kraljevstvo Božje u konačnici zahvatiti i ujediniti sva ljudska bića. Ovaj religijski moment, koji je krucijalan za cjelinu Kantova filozofskog djela, često je zanemaren od sljedbenika i komentatora njegove kozmopolitske teorije.

Dugo vremena su Kantovi tekstovi o edukaciji bili zanemarivani kao manje važni, ali nedavne interpretacije su se suprotstavile ovakvom pogledu. Prema tumačenju Cavallara (2015) Kantova pedagogija činila je integralni dio njegova sustava kritika. Dapače, on tvrdi kako njegov koncept etičke didaktike ili moralnog oblikovanja ne samo da ima

smisla, nego je i jedinstven i iznimno inovativni fenomen u povijesti moralne filozofije. Novija istraživanja također su isctala sveobuhvatni sustav koji je Kant namjeravao izraditi, fokusirajući se na teleološka načela koje je isctao u *Kritici rasudne moći* i koja se okreću oko rasudne moći, koncepta konačne svrhe, sublimnog, poziva ljudske vrste i najvišeg dobra. Kantov tekst je iznimno kompleksan i zapravo kulminira u moralnoj teologiji.

5. Zaključak

Kant je ključni mislitelj za politički vid kozmopolitizma, no njegov rad u sklopu edukacijske teorije obično se drži da je od manjeg značaja. S druge strane, Rousseauov utjecaj na politički kozmopolitizam je (za razliku od Kantova) od manjeg značaja, ali je izvršio snažan utjecaj na edukacijsku teoriju. Njegov vlastiti »kopernikanski okret« je zapravo izmještanje fokusa u edukacijskom procesu s učitelja ili predmeta učenja na učenika, čime je pružio osnovu za ono što danas znamo pod imenom 'progresivna edukacija'. Ipak, suvremeni (filozofski) kozmopolitizam uglavnom se bavi njegovom političkom dimenzijom, a edukacijski vid u razmatranju kozmopolitizma uglavnom je zanemaren. Mogli bismo se zapitati zašto je u suvremenom kozmopolitizmu fokus toliko usmjeren na razvoj građanina, a ne na razvoj čovjeka?

Vratimo se natrag Georgu Cavallaru i njegovom pomnom istraživanju cjelokupnosti Kantova djela. On tvrdi kako u Kantovoj teoriji postoje tri najviša dobra – političko, etičko i istinsko najviše dobro. Njihovi ekvivalenti su vječni mir, kraljevstvo svrha i nebesko kraljevstvo (Cavallar, 2015). Čini se da politički kozmopolitizam dohvaća samo prvu »razinu«, edukacija bi nas mogla dovesti do druge, dok se čini kako je treća »zabranjena« za učenjake našeg vremena (osim ako se ne bave teologijom). No ne bi trebalo biti tako. Možda živimo u izuzetno sekularnom, tehniciranom vremenu u kojemu samo spominjanje duše i duhovnog vodi skanjanju, no ne smijemo zaboraviti kako je u svojoj osnovi kozmopolitizam revolucionarni, možda čak i mesijanski projekt. Premda se čini nemoguće uspostaviti oblik vladavine koji bi uvažavao mišljenja i potrebe svakog ljudskog bića, ne znači da bismo trebali odustajati od njega. Iza ideje kozmopolitizma stoji ideja o poboljšanju

ljudske vrste. Sužavati ga na kozmopolitiku kao puku tehniku vladavine svijetom ne čini se ispravnim.

Kozmopolitska promjena nalazi se pred nama. Ona možda neće doći putem kozmopolitske etike, nego kroz kozmopolitske političke institucije, koje nažalost ne moraju nužno biti legitimizirane putem moralnih vrijednosti. Ovo može biti krivi put prema ispravnom cilju, odnosno možda ćemo svi postati građani svijeta puno prije nego što se budemo osjećali na taj način i prihvaćali naše dužnosti prema našim sugrađanima. A to će se dogoditi pogotovo ako umanjimo ulogu kozmopolitske edukacije u cjelovitom kozmopolitičkom projektu. Stoga, možda doista trebamo pojavu *kosmopolites* kako bismo imali mir u svijetu te stvorili pravedan globalni sustav. Također se čini da imamo još veću potrebu da se prije tog građanina svijeta pojavi *kosmoanthropos*, čovjek svijeta, produkt kozmopolitske edukacije.

Literatura

- Aksu, Eşref (2008), *Early Notions of Global Governance – Selected Eighteenth Century Proposals for ‘Perpetual Peace’*, Cardiff: University of Wales Press.
- Archibugi, Daniele (ur.) (2003), *Debating Cosmopolitics*, London – New York: Verso. <https://doi.org/10.1515/9781400829767>
- Archibugi, Daniele (2008), *The Global Commonwealth of Citizens: Toward Cosmopolitan Democracy*, Princeton – Oxford: Princeton University Press.
- Bohman, James i Lutz-Bachman, Matthias (ur.) (1997), *Perpetual Peace – Essays on Kant’s Cosmopolitan Ideal*, Cambridge – London: The MIT Press.
- Cavallar, Georg (2015), *Kant’s Embedded Cosmopolitanism: History, Philosophy and Education for World Citizens*, Berlin – Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110429404>
- Gunder Frank, Andre i Gills, Barry K. (ur.) (1996), *The World System: Five Hundred Years or Five Thousand*, London – New York: Routledge.
- Habermas, Jürgen (2008), *Eseji o Europi – s priložima Dietera Grimma i Hansa Vorländera*, Zagreb: Školska knjiga.
- Hansen, David T. (2011), *The Teacher and the World: A Study of Cosmopolitanism as Education*, London – New York: Routledge.
- Heater, Derek (2002), *World Citizenship – Cosmopolitan Thinking and Its Opponents*, London – New York: Continuum.
- Held, David (2004), *The Global Covenant. The Social Democratic Alternative to Washington Consensus*, Cambridge – Malden: Polity.

- Held, David (2010), *Cosmopolitanism – Ideas and Realities*, Cambridge - Malden: Polity.
- Kant, Immanuel (1999), *Metafizika čudoređa*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Kant, Immanuel (2000), *Političko-pravni spisi*, Zagreb: Politička kultura.
- Kant, Immanuel (2003), *Osnivanje metafizike čudoređa*, Zagreb: Feniks.
- Kant, Immanuel (2003), *On Education*, Mineola: Dover Publications.
- Kleingeld, Pauline (2012), *Kant and Cosmopolitanism: The Philosophical Idea of World Citizenship*, Cambridge – New York: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139015486>
- Laertije, Diogen (1979), *Životi i mišljenja istaknutih filozofa*, Beograd: BIGZ.
- Milardović, Anđelko (ur.) (1999), *Globalizacija*, Osijek – Zagreb – Split: Pan-liber.
- Nussbaum, Martha C. (1997), *Cultivating Humanity: A Classical Defence of Reform in Liberal Education*, Cambridge – London: Harvard University Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctvjghth8>
- Nussbaum, Martha (ur.) (2002), *For Love of Country?*, Boston: Beacon Press.
- Roosevelt, Grace (1990), *Reading Rousseau in the Nuclear Age*, Philadelphia: Temple University Press.
- Rousseau, Jean-Jacques (1979), *Emile or on Education*, New York: Basic Books.
- Rousseau, Jean-Jacques (1993), *Politički spisi*, Zagreb: Informator.
- Rousseau, Jean-Jacques (1999), *Ispovijesti*, Zagreb: Školska knjiga.
- Rousseau, Jean-Jacques (2012), *Društveni ugovor; O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*, Osijek: Feniks knjiga.
- Schofield, Malcom (1999), *The Stoic Idea of the City*, Chicago: University of Chicago Press.
- Wallerstein, Immanuel Maurice (1986), *Suvremeni svjetski sistem*, Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost.

COSMOPOLITES OR COSMOANTHROPOS? EXAMINING THE EDUCATIONAL NEEDS OF A COSMOPOLITAN SOCIETY

Marin Beroš

The cosmopolitan idea has evolved for more than two millennia, which accounts for the richness and diversity of thought within its tradition. Originally an ethical idea of philosophical origin, modern cosmopolitanism has also developed as a cultural stance, as well as a political and legal concept advocating the establishment of democratic world governance. The dominant form of contemporary cosmopolitan thought bears a distinctly political character, and

the contribution of Immanuel Kant in his essay Perpetual Peace was crucial for its initial development. Although his influence was significant, modern political cosmopolitanism often neglects the broader scope of Kant's work. To address this oversight, the present paper aims to highlight the connections between the ideas of Kant and Rousseau—not only in their political writings but also in those dealing with educational themes. Finally, their influence on contemporary authors concerned with cosmopolitan education will be compared, with the aim of demonstrating that cosmopolitics is not the only path to establishing a cosmopolitan society.

Keywords: *cosmopolitanism; cosmopolitan education; cosmopolitics; Immanuel Kant; Jean-Jacques Rousseau*